

Uvodnik: Povezovanja in združevanja na Solčavskem

Ana Svetel, Veronika Zavratnik in Blaž Bajič

Po prvem Etnološkem taboru treh dolin, ki smo ga izvedli septembra 2020, nato pa na podlagi terenskih izsledkov izdali prvo publikacijo *Razgledi treh dolin*,¹ so se naše izhodiščne slutnje, da je Solčavsko etnološko in antropološko mikavno območje, ki ponuja številne (doslej slabo raziskane) relevantne smeri preučevanja, potrdile. Tematike, ki smo jih na taboru obravnavali prvo leto, smo pravzaprav izbrali skorajda naključno, z njimi smo skušali zaobjeti nekaj temeljnih in klasičnih etnoloških vprašanj: kulturno-družbeni konteksti specifične lokacije, torej obmejnost in razmerje med odročnostjo in središčnostjo, turizem ter kulturna dediščina in prakse njenega varovanja. Ugotovili smo, da vsaka izmed izbranih tematik odpira vrsto vprašanj, ki jih je v obsegu enotedenskega študentskega tabora nemogoče poglobljeno obravnavati. Še pomembneje pa je bilo, da so se znotraj naših izhodiščnih tematik kmalu začele izrisovati določene smeri raziskovanja, ki so preraščale spočetka definirane tematske usmeritve, naše predpostavke postavljale pod vprašaj ali pa nas usmerjale proti vprašanju, ki si jih pred septembrom leta 2020 sploh ne bi znali zastavljati. Skratka, »dogajati« se je začelo to, kar se zgodi ob vsakem daljnosežnejem zastavljenem raziskovalnem projektu – razraščanje in preraščanje vsebin, etnografskih gradiv, povezav z obstoječim etnološkim vedenjem. Vseeno pa smo se ob snovanju druge izvedbe Etnološkega tabora treh dolin, ki smo ga izpeljali leto kasneje, torej septembra 2021,² odločili, da »nova« tematska polja naslonimo na lanskoletna, hkrati pa jih nekoliko jasneje, ožje usmerimo in definiramo.

Po izredno dragoceni opazki študentov in študentk, da so se na prvem taboru pogovarjali predvsem s starejšimi oziroma z nosilci »znanja in vedenja« o kraju, manj

1 Blaž Bajič, Ana Svetel, Veronika Zavratnik, ur. *Razgledi treh dolin*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2021.

2 Izvedba Etnološkega tabora treh dolin 2021 ne bi bila mogoča brez pomoči in podpore Občine Solčava in družine Lenar. Za velikodušni prispevek k taboru se zahvaljujemo tudi Marku Slapniku, Mojci Ošep ter vsem Solčavanom in Solčavankam, ki so sodelovali kot sogovorniki in sogovornice.

pa z denimo mladimi, smo se odločili, da bo prav ta, v klasičnih etnoloških raziskavah pogosto prezrta (v zadnjih letih pa vse bolj prepoznana) skupina v ospredju tabora – mladi. Kdo so mladi na Solčavskem? Kje so in kako živijo? Kako vidijo svoj kraj, kako se povezujejo z drugimi generacijami? Kako razmišljajo o dediščini? Kako se starejši prebivalci in prebivalke spominjajo lastne mladosti? Kakšno vlogo pri konstrukcijah izkušenj in identitet mladih igrajo subkulture, glasba, društva? Kje se začne in kje konča mladost? Pri tem nas seveda niso zanimale jasno definirane demografske kategorije, temveč množstvo lokalnih perspektiv. Ali se mladi prevzemnik kmetije percipira kot mlad človek? Ali se otroštvo prevesi v mladost, ko se vsakodnevna vožnja v Luče podaljša v pot v Celje ali spremeni v selitev v dijaški dom v Ljubljano ali Maribor? Kako si mladi zamišljajo svojo prihodnost na Solčavskem?

Vsa ta vprašanja se povezujejo z antropologijo mladosti, ki sta jo v predavanju *Mladi v središču ali na obrobju družbenih procesov?* osvetlila Miha Kozorog in Mateja Slovenc Grasselli. S tematiko mladih pa je neposredno povezano tudi vprašanje prihodnosti, o katerem je predavala Saša Poljak Istenič. Že naslov njenega prispevka, *Prihodnost: krmarjenje med izkušnjami in vizijami*, nakazuje, da antropološko ukvarjanje s prihodnostjo presega zgolj določene družbene skupine ali celo zgolj nekatere generacije. Kako mislimo prihodnost, je seveda neposredno povezano z vprašanjem spominjanja pa tudi sedanjih percepcij in praks, tako na individualni kot na kolektivni ravni, predvsem pa na njunih križiščih. Prihodnost je tema, ki pogosto preveva različne tematike, a jo je težko (včasih pa tudi nesmiselno) obravnavati neposredno. To dokazujejo tudi poglavja tega zbornika, v katerem je v vsakem prispevku vprašanje prihodnosti vsaj implicitno prisotno, razvidno pa je tudi, da ljudje prihodnost le redko mislimo samo po sebi, večkrat pa v kontekstu drugih bivanjskih vprašanj – od vprašanj prihodnosti dediščine do dilem infrastrukturnega in mobilnostnega razvoja.

Infrastruktura in mobilnost je bila tretja osrednja tematika tabora, ki morda na prvi pogled od prvih dveh nekoliko odstopa. A kakor sta na predavanju *Promet, poti in infrastruktura v alpskem okolju v oblikovanju trajnostne mobilnosti* pokazala Tatiana Bajuk Senčar in Jaka Repič, vprašanja premikanja in premičnosti segajo tako na področje mladih kot prihodnosti, predvsem pa ju povezujejo tudi s širšimi konteksti povezljivosti, načrtovanja, dinamik med domačini in obiskovalci ter okoljske vzdržnosti. Infrastruktura in mobilnost seveda niso samo ceste in poti,

temveč tudi tisti, ki se po njih premikajo, ki se na določenih točkah ustavljajo, ki uvajajo nove vrste mobilnosti in ki z lastnimi praksami ustvarjajo nove poti in oblike povezav.

Drugi tabor je torej vsebinsko slonel na osi mladi – prihodnost – promet in infrastruktura. Ker pa se je že na prvem taboru leta 2020 izkazalo, da je vprašanje dediščine na Solčavskem tematsko vozlišče, ki povezuje številne akterje in terja kontinuiran dialog, smo tokrat organizirali okroglo mizo o prihodnosti dediščine, ki jo je moderirala Alenka Bartulović in na kateri so sodelovali Mateja Brlec Suhadolnik, Marko Slapnik, Saša Roškar in Božena Hostnik. Govorci in govorki so o kulturni dediščini Solčavskega razmišljali predvsem kot o nečem, čemur se pripisuje vrednost za prihodnost. Dediščina zato ne more biti stalna in nespremenljiva, kaj šele družbeno nevtralna, temveč se skozi čas prevprašuje, postavlja v nove kontekste in predvsem umešča v razmerja med vsakokratnimi akterji. Vprašanje dediščine se na Solčavskem povezuje tako z vprašanji mobilnosti in infrastruktur (pri čemer pogosto ključno vlogo igra turizem) kot z vprašanji mladih in prihodnosti.

Vsa tri oziroma štiri področja so torej ponujala mnoge medsebojne vsebinske povezave in kot izhodišča opazovanja z udeležbo in pogovorov služila študentom in študentkam kot usmeritev na terenskem delu. Dodatno sta njihovo delo obogatili tudi uvodno predavanje Zdenke Sokoličkove *Zakaj prihodnost potrebuje (mlade) antropologe in antropologinje* in praktično predavanje Andraža Magajne *Vsebinska in formalna obdelava etnografskega gradiva: uporaba geslovnikov in pomen metapodatkov*. Ker se je večina udeležencev in udeleženk tabora udeležilo že drugič, so solčavske družbeno-kulturne pa tudi logistične kontekste že nekoliko poznali. Večerne diskusije, na katerih so predstavljali sprotne vtise s terena, pa so pokazale, da je ravno to poznavanje pogosto omogočalo gibkejšo vpeljavo v teren, lažje navezovanje stikov in bolj spontano povezovanje tematskih polj prvega in drugega tabora. Takšna kontinuiteta se je izkazala za dragoceno prednost in uredniki te publikacije s pričakovanjem zremo v prihajajoči tabor, ki bo potekal septembra 2022, saj nas zanima, kako se bodo izkušnje in znanje dveh preteklih let prenašali in poglobljali.

Fotografija 1: Festival ovčje volne Bicka, Blaž Bajič, Solčava, 25. 9. 2021.

Pri zborniku smo ponovno sledili tridelni strukturi sklopov, v katerih osrednjo vlogo nosijo poglavja, ki so jih napisali študenti in študentke na podlagi terenskih gradiv,³ uvodne misli so prispevali domačini in domačinke, zaključne refleksije pa mentorji in mentorice, ki so predavali na taboru. Osrednja besedila so tako že v publikaciji postavljena v kontekst tako znanstvenega pogleda (mentorji) kot lokalne perspektive (domačini) – kajti ravno med tema dvema glediščema se gibljejo študentski prispevki. V nasprotju s prvo publikacijo *Razgledi treh dolin*⁴ so v tej študenti in študentke osrednja vprašanja poglavij razvili nekoliko samostojneje in znotraj tematskih izhodišč tabora identificirali ožja področja obravnave. Prebiramo lahko o mladih v kontekstu glasbe in dediščine ter o infrastrukturi in mobilnosti v kontekstu odročnosti. Razkorak med tematsko zasnovano tabora in

3 Pri zbiranju in urejanju gradiv so sodelovali in ključno prispevali vsi sodelujoči študenti in študentke, brez katerih bi bila pričujoča publikacija bistveno okrnjena. Poleg piscev in pisk poglavij so to še Tara Milčinski, Eva Malovrh, Polona Zabret in Neža Zore.

4 Blaž Bajič, Ana Svetel, Veronika Zavratnik, n. d.

poglavji je tako nekoliko večji, temu pa botruje ravno bolj poglobljeno razumevanje družbeno-kulturnih kontekstov, ki je avtorje in avtorice vodilo k specifičnim vprašanjem znotraj širše zastavljenih tematskih polj. Tudi letos pa pomemben del zbornika predstavlja besedilo, katerega avtorici sta etnologinji in kulturni antropologinji ter hkrati domačinki – poglavje, v katerem obravnavata vprašanje društev v družbenem življenju na Solčavskem, tako združuje njun inherentno dvojni, domačinski in etnološki pogled.

V poglavju *Promet in infrastruktura Solčavskega* Vanja Germ, Pia Krامل in Tina Krašovic ugotavljajo, da naslovnih tematik ni moč misliti izven širših relativnih lokacij.⁵ Tako poudarijo vprašanje odročnosti, ki jo soustvarjajo slabe prometne povezave, vendar prav skozi odročnost identificirajo paradoks, da turizem hkrati ustvarja dodaten pritisk k temu, da se vidiki odročnosti »rešujejo« (npr. potreba po boljših prometnih povezavah, javnem prevozu, novih cestah), hkrati pa turistični diskurzi ravno odročnost konstruirajo kot element očarljivosti in privlačnosti te gorske lokacije. Avtorice opozarjajo, da se pri mobilnosti in infrastrukturi ne moremo omejiti zgolj na akterje in obstoječe prometne mreže, temveč moramo vključiti tudi geografske danosti fizičnega okolja, ki določene oblike mobilnosti in infrastrukturnega razvoja omogočajo ali upravičujejo, druge pa so bistveno težje izvedljive ali nemogoče. Vse družbene in simbolne razsežnosti mobilnosti so vpete v fizično krajino, v konfiguracije in specifike terena – v tem kontekstu lahko torej govorimo o ponudkih (*affordances*).⁶ Seveda pa ne gre za preproste enosmerne vplive fizičnega okolja na družbene (mobilnostne) relacije, temveč za večsmerna delovanja. Avtorice denimo poudarjajo povezovanje domačinov za potrebe skupnih poti, kar predstavlja alternativo nezadostni razvejanosti javnega prevoza. Obenem pa kompleksnost pri vprašanju načinov premikanja nakažejo tudi z razmislekom o avtomobilnosti in vlogi osebnega avtomobila, kar je povezano tudi z diskurzom o svobodi in udobju posameznika. Pozive k trajnostni mobilnosti in novim rešitvam prometnih preobremenitev je torej nujno osvetljevati tudi širše – skozi dispozicije materialnih in afektivnih razmerij, ki krojijo mobilnostne prakse in percepcije teh pri vseh, ki se po Solčavskem, tako ali drugače, premikajo. Podobno v zaključni refleksiji *Infrastruktura*,

5 Sarah Green, *Notes from the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton University Press, Princeton in Oxford 2005.

6 Tim Ingold, *The Perception of the Environment: Essays on Livelibood, Dwelling and Skill*. Routledge, London in New York 2000.

promet in odročnost Solčavskega okolja: razmišljanje ob prispevku o prometu in infrastrukturi na Solčavskem poudarita tudi Tatiana Bajuk Senčar in Jaka Repič, saj zapišeta, da bi bilo zanimivo v kontekstu infrastrukture in mobilnosti raziskovati tudi pogled obiskovalcev, »čeprav ti predstavljajo mnogo bolj heterogeno kategorijo«. Na heterogenost domačinov pa ne nazadnje opozarja tudi uvodni komentar Simone Robnik *Premislek o prometu in infrastrukturi v Solčavi*, ki slikovito nakaže tako skupne, infrastrukturne in okoljske danosti Solčavskega, ki seveda sooblikujejo življenje vseh krajanov, kot tudi individualne razlike med ljudmi, denimo pri vprašanju odnosa do mobilnosti in pogostosti opravljanja določenih poti.

Julija Zupan in Petra Goljevšček v poglavju *Mladi, tradicija in dediščina na Solčavskem* o Solčavski (stavbni) dediščini in kulturni krajini razmišljata v kontekstu bivanjskih in preživetvenih praks mladih Solčavank in Solčavanov. V zakonih ter pravnih in prostorskih aktih je dediščina kot institucionalizirana praksa ohranjanja preteklosti bolj ali manj jasno opredeljena, avtorici pa poudarjata, da je gledišče, ki ga ponuja emski, domačinski pogled na dediščino, velikokrat povezano tudi s »skupnostnimi praksami, ki segajo onkraj institucionaliziranih dediščinskih kategorij«. Dediščino na Solčavskem težko mislimo brez vzpostavljanja povezav z določenimi praksami, ki so v skupnosti prisotne, na primer z delom, načini kmetovanja, turizmom in drugimi preživetvenimi praksami, s čimer pa ji nadenemo izrazito procesualno konotacijo. Dediščina (z domačinske perspektive) torej ni nespremenljiva, temveč – nasprotno – se (vsaj do neke mere) prilagaja vsakokratnim gospodarskim, ekonomskim in družbenim pogojem skupnosti. Ravno z vpetostjo v vsakdanje življenje pa se (stavbna) dediščina in kulturna krajina na Solčavskem konstituirata kot vrednoti. V tem kontekstu avtorici spregovorita tudi o mladih na Solčavskem in jih razumeta kot (sicer heterogeno) dediščinsko skupnost, ki si s svojim delovanjem in vzpostavljanjem »solčavskega« načina življenja prizadeva za ohranjanje kulturne dediščine. Tudi v zaključni refleksiji *Življenje na kmetiji kot izhodišče za raziskovanje dediščinskih diskurzov* Mateja Slovenec Grasselli poudari prav pogled v prihodnost: za mlade so bistvene potencialnosti, ki jih vidijo ne le v stavbni dediščini, temveč tudi v kmetovanju in drugih preživetvenih dejavnostih, ki jih opravljajo. V tem smislu avtorica stke povezavo med dediščinskimi diskurzi, ki se odkrivajo na Solčavskem, ter nasledstvenimi procesi in medgeneracijskimi odnosi in se naslona na uvodne misli Janje Slapnik v prispevku *Mladi in dediščina na Solčavskem*

- *pogled domačinke*, »da se na solčavskih kmetijah nekako pričakuje, da bo otrok obdržal kmetijo in potek svojega življenja usmeril v to področje«. Ravno uvodne, »domačinske« misli pa odpirajo pogled v preplet dediščinskih, turističnih, ekonomskih in razvojnih diskurzov, ki jih Julija Zupan in Petra Goljevšček v nadaljevanju razpirata.

»*Nikjer ni obstajalo, da mi obstajamo*,« je Tajdi Jerkič, Žigi Korbarju, Tini Mlinarič in Marku Senčarju Mrdakoviću, avtorjem poglavja *Glasba kot družbeno vezivo na Solčavskem*, dejal Solčavan Boštjan Lokan,⁷ ko je opisoval neformal(izira)no delovanje svojčas izjemno priljubljenega, a že davno razpuščenega Mladinskega kluba Solčavsko in tako mimogrede ubesedil splošnejši paradoks, ki zaznamuje trdnost vezi in skupnosti, ki jo omogoča minljivost glasbe. Toda kot ob naraciji o »zlati dobi« rocka na Solčavskem pokažejo avtorji prispevka, so zato, da sploh lahko pride do takšnega ali drugačnega glasbenega udejstvovanja, nujni nekateri osnovni pogoji; pri pregledu zgodovine mladinskega samoorganiziranja v SR Sloveniji se osredotočijo na družbeno in prostorsko dimenzijo tega procesa v Mladinskem klubu Solčavsko, priljubljenem na koncu 20. stoletja, ter na delovanje lokalnih rockovskih skupin (kot je Perestrojka) in prirejanje rockovskih koncertov v prostorih stare šole, dvorani Zadrúžnega doma in koči Pod slapom v kotu Logarske doline. Ob izhodiščni ugotovitvi, da različne skupine, tudi generacijsko opredeljene, ustvarijo sebi lastne oblike glasbenega udejstvovanja, poglavje pokaže, da vezi in skupnosti, ki so jih v »zlati dobi« rocka na Solčavskem vzpostavili mladi, vztrajajo še danes. Še več, te vezi in skupnosti, danes deloma prelite v spomine, so, kot zapišejo pisci, še vedno izrazito vedrega značaja.

Da lahko glasba predstavlja pomembno obliko »družbenega veziva« tudi znotraj družine, pokaže tudi primer, ki ga predstavi poglavje; glasba, konkretno narodnozabavna glasba, v družini Čerček opredeljuje in reprezentira razmerja med generacijami (obenem pa navzven predstavlja družino na področju turizma, kjer delujejo njeni člani in članice). Po drugi strani pa bi lahko rekli, da ob narodnozabavni glasbi družbenost vse prehitro pretvorimo v družinskost, tako z afirmativnega, emskega in naposled samoesencialističnega kot tudi etskega, domnevno kritičnega in, kot v prispevku *Mladi, glasba in prostor na Solčavskem* trdi Miha Kozorog, dejansko na urbanocentričnih predsodkih utemeljenega stališča. Zato je, mimogrede, tudi (in še posebej) ob neštetih različicah diskurza o družinskosti

7 Boštjan Lokan, intervju, Solčava, 26. 9. 2021.

kot naravnem prostoru medsebojne uglašenosti in sozvočja treba ohraniti kritično držo. Prav to izraža etnografija mladinske scene na Solčavskem, saj, kot je zapisal Kozorog, pokaže, da je tudi Zgornja Savinjska dolina »amalgam glasbenih tradicij (na Solčavskem ljudsko petje, pevski zbori, tamburaški orkester, pihalna godba, harmonika, rock itn.), ki se med sabo pogajajo za pomene in prostor pod soncem«. Še več, sklop *Narodnozabavni rock – in black metal*, zahvaljujoč poglavju Davorina Lenka *O Mrtvi Goši*, zasedbi s Solčavskega, ki si mesta pod soncem ni niti želela in ki je bila, kot pravi pisec (in nekoč član zasedbe), »preprosto anti«, pokaže, da ta amalgamacija generira svoje nasprotje, da je »ne-cela«. In ravno kot taka izraz in tvorec družbenosti.

Nina Ošep in Elizabeta Vršnik v članku »*To je res, da je vse prostovoljno. Delaš, da bi kraj živel.*« *Vpliv prostovoljnih društev na javno in zasebno življenje na Solčavskem* prepoznava društva kot pomemben gradnik družbenega in družabnega življenja kraja. V članku poleg zgodovinskega orisa ustanavljanja društev odpreta več antropološko zanimivih vprašanj, ki ju, resda manj neposredno kakor v lanskeletnem prispevku,⁸ prepleteta z lastno dvojno vlogo – kot etnologinji in kulturni antropologinji ter hkrati Solčavanki k raziskovanju seveda pristopata s specifične pozicije. Vseeno pa je ta tokrat v ozadju, saj se avtorici sprašujeta predvsem, kakšno vlogo igrajo društva tako v kontekstu zasebnega kot javnega življenja. V članku prepletata poglede posameznikov in skupin, pri čemer lahko zaslutimo, da so slednje številne in spremenljive, odvisne od situacije in obdobja. Ne nazadnje težko govorimo o enoviti »solčavski skupnosti« (četudi se ta v lokalnih diskurzih neredko pojavlja), saj vidimo, da lahko člani (in nečlani) že posamezna društva percipirajo kot ločene skupnosti, s svojimi lastnimi načini delovanja, organiziranja in komuniciranja. Teme, ki jih prispevek obravnava, se tičejo tako vprašanj (odvečnega in prostega) časa in (neplačanega) dela kot tudi dinamik med domačini in obiskovalci ter različnimi generacijami. Ravno skozi premislek o presečišču med društvenim delovanjem in mladimi ponuja tudi zanimive povezave z besedilom *Glasba kot družbeno vezivo na Solčavskem* pa tudi s poglavjem *Mladi, tradicija in dediščina na Solčavskem*.

8 Nina Ošep in Elizabeta Vršnik, 'Dvojna vloga: Ko postane domači kraj antropološki teren.' V: Blaž Bajič, Ana Svetel, Veronika Zavrtnik, ur. *Razgledi treh dolin*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2021, str. 169–182.

Fotografija 2: Sprehod po Robanovem kotu, Blaž Bajič, Robanov kot, 2. 9. 2020.

Sklepno poglavje Rajka Muršiča *Etnologi in etnologinje v etnografski akciji: delamo skupaj z domačini in domačinkami, toda kako?* se vsebine študentskih poglavij dotakne skozi prizmo izzivov etnografskega dela, pri čemer v ospredje postavi (lokalno) skupno(st). Pri etnološkem raziskovanju je namreč bistveno, da upoštevamo »ljudi in dejanske okoliščine njihovega življenja«, zato pa je naloga raziskovalca oziroma raziskovalke načinov življenja še toliko zahtevnejša: »na tak ali drugačen način, vsaj simbolno, vstopi[ti] v skupno«. In tukaj se zrcali pomembnost dolgotrajnih, ponavljajočih se terenskih raziskovanj, ki svoje znanje gradijo skozi sodelovanje s skupnostjo in posamezniki. Muršič hkrati opozori še na ključno, a vse prevečkrat prezrto dejstvo etnografije: da je mnogo več od posnetih, transkribiranih intervjujev. Etnolog ali etnologinja na terenu izkuša z vsemi čuti, vstopa v množico (kratkotrajnih) odnosov, opazuje (tudi sebe), se vključuje v mimobežne pogovore, prisluhne opazkam, na videz nepomembnim pripombam, ki se seveda ne znajdejo v transkripcijah – vseeno pa jih, ob vseh drugih virih, moramo upoštevati. Muršičevo zaključno poglavje je tako tudi opomin, da etnografije ne gre reducirati na intervju

ter da je besede sogovornikov nujno razumeti v širših kontekstih in jih postavljati tudi v razmerja med izrečenim in storjenim. Pri tem seveda ne gre za vzpostavljanje navidezne »avtoritete« etnologa, ravno obratno:

»Če hočemo karkoli zares razumeti in vedeti, se moramo povzpeti nad lastne samoumevnosti in domačinsko samovednost. Pomemben korak, ki ga pri tem naredimo, je kritika naših najdragocenejših virov, kritika pričevanj sogovornikov in sogovornic. S tem jim šele izrazimo spoštovanje.«

Včasih naletimo na situacije ali družabne kontekste, ko imajo akterji polna usta besed o povezovanju, združevanju in preseganju razlik. Te besede, sploh kadar so izrečene v preskriptivnem tonu, v navzočih neredko vzbudijo sumničavost. Pogosto upravičeno. O povezovanju in združevanju je (brez cinizma ali političnega podtona) skoraj nemogoče razpravljati. Tudi za etnologa ali etnologinjo je ta teren, podobno kot vprašanje prihodnosti, lahko vsaj neulovljiv, če že ne spolzek. A včasih se vprašanje povezovanja in združevanja kot osrednje težišče izkristalizira šele naknadno, celo nepredvideno. Kadar raziskujemo, se, kot zapiše Muršič, »vedno zgodi nekaj nepredvidljivega«. Podobno se zgodi tudi pri sopostavitvi in urejanju besedil, ko posamezna poglavja kar naenkrat začnejo medsebojno komunicirati, drug drugega podpirati, prevpraševati, predvsem pa delovati kot celota. Skupaj. In ob trku vseh raznolikih besedil tega zbornika je iznad specifičnih tematik, iznad vprašanj o glasbenem in društvenem življenju, iznad premislekov o generacijskih kontekstih dediščine ter prometni infrastrukturi in mobilnostnih praksah vzniknil skupen, jasen motiv, ki kot podton, kot dobro naštudirana basovska linija povezuje vse prispevke. Tisto, o čemer je nemogoče govoriti neposredno, a se etnografsko razkriva skozi prakse in percepcije Solčavanov in Solčavank, ko se spominjajo glasbenih prizorišč, ko organizirajo društvene dogodke, ko razmišljajo o »svoji« dediščini, o mladosti in prihodnosti ter ko ustvarjajo nove (in poustvarjajo stare) poti – to sta povezovanje in združevanje. Na tem mestu bi lahko izčrpno opozarjali na tiste odlomke v zborniku, v katerih so vprašanja povezovanja in povezljivosti (med generacijami, med lokacijami, med domačini in obiskovalci, med potmi in postanki, med člani in nečlani ...) še posebej v ospredju. A namesto tega raje vabimo bralca ali bralko, da poišče svoje, še ne opažene točke povezovanja in srečevanja, ki jih ponujajo naslednje strani.